

Comparing the language of Daghighi and Ferdowsi in Terms of the Use of Prefix Verbs

Abdolmohammadivash. Alireza¹ -Hadi. Rouhollah^{2*} -Emami. Alireza³

1: Phd Student of Persian Language and Literature, University of Tehran, Tehran, Iran.

2: Associate Professor of Persian Language and Literature, University of Tehran, Tehran, Iran:

(Corresponding Author) rhadi@ut.ac.ir

3: Assistant Professor of Persian Language and Literature, University of Tehran, Tehran, Iran.

Abstract: As one of the prominent literary works, Ferdowsi's *Shāhnāma* offers the potential to be researched from different views. Part of these researches are grammatical studies. One of the language characteristics of each person that distinguishes them as language from others is the range of usage and meaning of prefixes especially verb prefixes. The comparison of the language of Daghighi and Ferdowsi from the point of view of prefix verbs, better defines the linguistic differences of these two poets. In this research, we have compared *Goshtāspnāma*, Daghighi's 1015 verses included in the Ghoshtāsp section of the *Shāhnāma*, with 1015 verses by Ferdowsi in the Lohrāsp and Ghoshtāsp sections. The range of meanings of prefix verbs in Ferdowsi's language is more than that of Daghighi, but in terms of quantity, more prefix verbs are used by Daghighi. In Daghighi's language, the prefix *frūd* (فرود) is significantly used more often than in Ferdowsi's. *frūd āmadan* (فرود آمدن) is the most frequent in Daghighi's poetry and *andar āmadan* (اندر آمدن) is the most frequent in Ferdowsi's poetry. The distance between the prefix and the root of the verb in Daghighi's verse is three times more than that of Ferdowsi, but the reversal of the prefix and the root of the verb in Ferdowsi's language is more than Daghighi's. The prefix *bar* is the most frequently used prefix of both poets, which fits the epic tone and nuances as well as the Khorāsāni style. There are some difficulties in identifying the prefix verb in Daghighi and Ferdowsi's language which requires precision and examination of other aspects of language.

Keywords: Daghighi, epic, Ferdowsi, *Goshtāspnāma*, prefix verb, *Shāhnāma*.

- R. Hadi; A. Abdolmohammadivash; A. Emami (2025). "Comparing the language of Daghighi and Ferdowsi in Terms of the Use of Prefix Verbs". Semnan University: Journal of Linguistic and Rhetorical Studies. 15(38). 43-72.

[Doi: 10.22075/jlrs.2024.32724.2392](https://doi.org/10.22075/jlrs.2024.32724.2392)

سال شانزدهم - شماره ۳۹ - بهار ۱۴۰۴

صفحات ۷۲-۴۳ (مقاله پژوهشی)

تاریخ: وصول ۱۴۰۲/۱۰/۰۱ بازنگری ۱۴۰۲/۱۲/۲۱ پذیرش ۱۴۰۳/۰۱/۱۹

مقایسه زبان دقیقی و فردوسی از لحاظ کاربرد افعال پیشوندی

علیرضا عبدالمحمیدی و ش^۱ / روح الله هادی^۲ / علیرضا امامی^۳

۱: دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

۲: دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

۳: استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

چکیده: شاهنامه فردوسی به عنوان یکی از آثار ادبی بزرگ این قابلیت را دارد که از منظرهای مختلف پژوهش شود. بخشی از این پژوهش‌ها، پژوهش‌های دستوری است. یکی از شاخصه‌های زبانی هر فرد که کلام او را از دیگران متمایز می‌کند، گستردگی کاربرد و معنای وندها و خصوصاً وندهای فعلی است. مقایسه زبان دقیقی و فردوسی از منظر افعال پیشوندی، تفاوت زبانی این دو شاعر همشهری را بهتر مشخص می‌کند. ما در این پژوهش، گشتاسپ‌نامه را که ۱۰۱۵ بیت در قسمت گشتاسپ شاهنامه است، با ۱۰۱۵ بیت از فردوسی در قسمت لهراسپ و گشتاسپ مقایسه کرده‌ایم. وسعت معانی افعال پیشوندی در زبان فردوسی بیش از دقیقی است؛ اما از نظر کمیت، دقیقی، افعال پیشوندی بیشتری استفاده کرده است. در کلام دقیقی، پیشوند «فرو» به‌طور بارزی بیش از فردوسی استفاده شده است. «فرو آمدن»، در شعر دقیقی و «اندر آمدن» در شعر فردوسی بیشترین بسامد را دارند. فاصله افتادن میان پیشوند و بن اصلی فعل در شعر دقیقی، سه برابر فردوسی است؛ اما جابه‌جایی پیشوند و بن اصلی فعل، در زبان فردوسی بیش از دقیقی است. پیشوند «بر»، بیشترین پیشوند استفاده‌شده هر دو است که با لحن حماسی، حرکت و فضا‌های حماسه و البته سبک خراسانی تناسب دارد. در تشخیص فعل پیشوندی، دشواری‌هایی در زبان دقیقی و فردوسی وجود دارد که نیازمند دقت و بررسی سایر وجوه کلام است.

کلیدواژه: فردوسی، دقیقی، شاهنامه، گشتاسپ‌نامه، فعل پیشوندی، حماسه.

علیرضا عبدالمحمیدی و ش و همکاران - سال شانزدهم - بهار ۱۴۰۴ - شماره سی و نه

- عبدالمحمیدی و ش، علیرضا؛ هادی، روح الله؛ امامی، علیرضا (۱۴۰۳). «مقایسه زبان دقیقی و فردوسی از لحاظ کاربرد افعال پیشوندی». دانشگاه سمnan: مجله مطالعات زبانی و بلاغی. ۱۶ (۳۹): ۷۲-۴۳.

Doi: 10.22075/jlrs.2024.32724.2392

مقدمه

بیان مسئله

شاهنامه فردوسی بستر مطالعات فراوان در مقایسه با دیگر آثار حماسی و غیر حماسی ایران و جهان است. مقایسه زبان فردوسی با زبان دقیقی، از این جنبه اهمیت ویژه تری دارد که ابیات دقیقی در خود شاهنامه فردوسی قرار دارد و امکان مقایسه با محتوا و فضاهای مشترک را بیشتر و مقایسه را علمی تر و قابل استنادتر می کند.

اگر آن جوان طوسی، «**بدان خوی بد**» جان شیرین نداده بود و «**به دست یکی بنده بر، کشته**» نشده بود و این «**نامه**» را «**ناگفته**» نمانده بود، معلوم نبود امروز چه قضاوتی درباره زبان شعر او می کردیم و آیا مجالی داشتیم تا شعرش را با سخن فردوسی بسنجیم؟ «**چنین ست و رازش نباید پدید**». فردوسی پدید آمد و شاهنامه را به تمامی سرود و کار ناتمام دقیقی را به پایان برد و اکنون ما می توانیم زبان شعری دقیقی را با همین حدود ۱۰۰۰ بیت (دقیقاً ۱۰۱۵ بیت که به گشتاسپ نامه هم شهرت دارد) بسنجیم و درباره آن سخن بگوییم و با دیگران مقایسه کنیم.

سؤال اینجاست چرا بسیاری، کلام دقیقی را در مقابل حکیم بزرگ طوس، فردوسی، سست می دانند و طبع او را همچون «**آب روان**» نمی بینند. آیا این مقایسه از سر تعصب و دل بستگی به فردوسی است یا قابل اثبات و تبیین است؟

سستی یا قوت کلام، از جهات مختلف قابل بررسی است: واژه گزینی، استفاده از پیشوندها، ترکیب سازی، ساختارهای نحوی، تصویر سازی و صور خیال، معانی و آرایه های لفظی و معنوی، نظم منطقی و شاید ده ها مشخصه دیگر.

ما در این مقاله در پی مقایسه و تبیین تفاوت های زبان دقیقی و فردوسی هستیم تا نشان دهیم که پیشوندهای فعلی در شعر این دو شاعر چگونه به کار رفته است و چه تفاوت ها و شباهت هایی دارد.

پیشینه پژوهش

تاکنون مقالات و سخنان بسیاری در مقایسه ابیات دقیقی و فردوسی نوشته و گفته شده است، اما هیچ کدام مشخصاً مربوط به بررسی و مقایسه پیشوندهای فعلی و افعال پیشوندی نبوده‌اند. مهم‌ترین مقالات نوشته شده در مقایسه دقیقی و فردوسی عبارت‌اند از:

۱- خالقی مطلق، جلال (۱۳۷۸). نگاهی به هزار بیت دقیقی و سنجشی با سخن فردوسی.

این مقاله در مجله ایران شناسی در سه بخش چاپ شده است و کامل‌ترین مقایسه انجام شده بین دقیقی و فردوسی است؛ اما حتی در قسمت مقایسه فعل و در بررسی پیشوندهای فعلی، اساساً افعال پیشوندی بررسی نشده‌اند و فقط نکاتی درباره بای تأکید یا زینت بر سر فعل و پیشوند تصریفی همی و می گفته شده است.

توضیح: آمارهای ما در این مقاله با بعضی آمارهای ذکر شده در مقاله جلال خالقی مطلق تفاوت دارد و ما به این اختلاف‌ها اشاره کرده‌ایم.

۲- مهربان قزل‌حصار، جواد (۱۳۸۶). بررسی دلایل برتری شاهنامه بر گشتاسپ‌نامه. این مقاله در نشریه ادبیات فارسی دانشگاه آزاد مشهد چاپ شده است و ابیات دقیقی و فردوسی را از منظر وزن، قافیه و ردیف، صورخیال، آرایه‌های لفظی و معنوی و جنبه‌های داستانی مقایسه کرده است.

۳- جعفری، مرتضی (۱۳۹۷). مقایسه موسیقی شعر در گشتاسپ‌نامه دقیقی و فردوسی.

این مقاله در نشریه تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا) چاپ شده است و همان‌طور که از نام مقاله پیداست، تنها از منظر موسیقی شعر این مقایسه انجام شده است.

۴- علی اکبرزاده، محمد؛ باقری خلیلی، علی اکبر (۱۳۹۹). تحلیل کارکردهای قید در اشعار دقیقی و فردوسی توسی.

مقایسه زبان دقیقی و فردوسی از لحاظ کاربرد افعال پیشوندی _____ ۴۷

این مقاله در نشریه متن‌شناسی ادب فارسی چاپ شده است و مقایسه، صرفاً مربوط به قید، انواع آن، کارکرد آن، ظرفیت‌های قید، ارتباطش با صورخیال و فضا سازی است.

روش پژوهش

در این پژوهش تحلیلی، با بررسی افعال پیشوندی ابیات دقیقی (۱۰۱۵ بیت طبق ویرایش خالقی مطلق) و ابیات فردوسی در فصل‌های لهراسپ و گشتاسپ (۱۰۱۵ بیت) به دسته‌بندی، تحلیل بسامدی و معنایی و چگونگی قرار گرفتن آن‌ها در بیت‌ها و دشواری‌های بررسی افعال پیشوندی پرداخته‌ایم و نشان داده‌ایم که قوت نظم فردوسی چه زوایای ناشناخته و پنهانی داشته و دارد. مبنای پژوهش ما نسخه هشت جلدی شاهنامه به کوشش جلال خالقی مطلق است.

تعاریف

• **پیشوندهای فعلی:** بین زبان‌شناسان درباره اینکه پیشوندهای فعل در زبان فارسی دقیقاً کدام‌ها هستند، اختلاف نظر وجود دارد؛ اما میانگین نظرات آن‌ها این است که ده پیشوند فعلی داریم: «اندر، در، باز، وا، بر، فراز، فرا، فرو، فرود، و» (نا تل خانلری، ۱۳۹۹: ۲ / ۱۲۰؛ خطیب رهبر، ۱۳۸۱: ۲۳۸).

البته بعضی، «پس» را هم از پیشوندهای فعل دانسته‌اند (وحیدیان کامیار، ۱۳۹۲: ۵۶؛ مشکوة الدینی، ۱۳۹۶: ۸۹)؛ اما نظر اکثر اهل دستور این است که «پس» کارکرد پیشوندی ندارد و همچنین بعضی پیشوندها امروزه از بین رفته‌اند یا کارکرد کمتری دارند و بعضی کارکردشان بیشتر شده است:

«فرا و فرو را اگر پیشوند بگیریم، در زبان رسمی امروز نیمه‌فعالند. «وا» و «ور» در زبان عامیانه در کلماتی از قبیل ورافتادن، ورفتن، و خوردن نیز نیمه‌فعالند... پیشوندها و شبه‌پیشوندهای مرده و غیرفعال عبارت‌اند از: بر، در، ها، اندر، فراز. این‌ها همه به‌جز «ها» در قدیم نیمه‌فعال یا فعال بوده‌اند به‌خصوص بر، در، فرا و فرو» (فرشیدورد، ۱۳۸۶: ۱۲۷).

احمدی گیوی در همین زمینه می‌گوید:

«امروز فعل پیشوندی با یکی از پیشوندهای باز، بر، در، فرا، فرو، فرود، وا و ور ساخته می‌شود؛ ولی در گذشته، پیشوندهای دیگری نیز چون فراز، با، فا، ها، اندر و هوژ بوده‌اند که به مرور زمان برافتاده‌اند» (احمدی گیوی، ۱۳۸۰: ۱ / ۱ / ۸۴۸).

فرشیدورد بعضی از پیشوندها را قیده‌های شبه‌پیشوند نامیده است:

«قیده‌های شبه‌پیشوند بر، در، فرا، فرود، فراز و اندر امروز فعال نیستند و در زبان ما به جای آن‌ها کلمات دیگری به کار می‌رود که فعال‌ترند، از قبیل پس، پیش، جلو، عقب، بالا، پایین، بیرون، داخل و خارج» (فرشیدورد، ۱۳۸۳: ۴۵۴).

او در جای دیگر می‌گوید:

«پیشوندهای اشتقاقی فعل: «وا» و «ور» در زبان محاوره و «بر» در زبان رسمی را امروز باید از پیشوندهای اشتقاقی فعل شمرد؛ اما در قدیم نه» (فرشیدورد، ۱۳۹۲: ۴۱۵).
چند تن از استادان دستورنویس «ب» را هم جزء پیشوندهای فعلی که گاهی باعث تغییر معنا هم می‌شود، به حساب آورده‌اند (ناتل خانلری، ۱۳۹۹: ۲ / ۱۲۰؛ خطیب رهبر، ۱۳۸۱: ۲۳۸). ما در این پژوهش در قسمتی جداگانه به پیشوند «ب» پرداخته‌ایم.

• فعل پیشوندی: فعلی است که از ترکیب یک پیشوند با یک ریشه فعل ساخته شده است (ناتل خانلری، ۱۳۹۹: ۲ / ۱۲۰) و در بیشتر موارد بر معنی تازه‌ای دلالت می‌کند و گاهی نیز جنبه تقویت و تأکید معنا دارد (خطیب رهبر، ۱۳۸۱: ۲۳۸).
علاءالدین طباطبایی می‌گوید:

«هنگامی که پیشوندهای فعلی به فعل افزوده می‌شوند یکی از دو حالت پیش می‌آید:

۱- معنای جدیدی حاصل می‌شود؛ چنانکه فعل‌های «برچیدن» و «دریافتن» و «بازگشتن» با «چیدن»، «یافتن» و «گشتن» از نظر معنی کاملاً متفاوت هستند.

۲- پیشوند معنای فعل را مؤکد می‌سازد؛ چنانکه «بر» در فعل‌های «برانگیختن»، «برافروختن» و «برافراشتن» فقط تأکید را می‌رساند» (طباطبایی، ۱۳۹۵: ۳۶۶).

۱- آمارهای اصلی و مقایسه‌ای و تحلیل‌ها

در بررسی ابیات دقیقی و ابیات انتخابی فردوسی این آمارها به دست آمد که به شرح و تبیین و تفسیر آنها خواهیم پرداخت:

جدول شماره ۱

فردوسی	دقیقی	
بیت ۱۰۱۵	بیت ۱۰۱۵	ابیات بررسی شده:
بیت ۱۷۳ * از این ۱۷۳ بیت، ۲۳ بیت دو فعل پیشوندی دارند.	بیت ۲۰۱ * از این ۲۰۱ بیت، ۲۱ بیت دو فعل پیشوندی دارند.	ابیاتی که فعل پیشوندی دارند:
۸ بیت از ۱۷۳ بیت	۲۰ بیت از ۲۰۱ بیت	ابیاتی که فعل پیشوندی آن‌ها، محل اشکال و تردید است:
۴ فعل	۱۲ فعل	مواردی که بین پیشوند با اصل فعل، فاصله افتاده است:
۵ فعل	۴ فعل	مواردی که پیشوند و اصل فعل جا به جا و مقلوب هستند:
۳۳۸ بیت (۴۰۵ مورد) * ۶۷ مورد بیش از یک فعل داشته‌اند.	۳۲۹ بیت (۴۰۱ مورد) * ۷۲ مورد بیش از یک فعل داشته‌اند.	ابیاتی که انواع «ب» بر سر فعل دارند:

۱-۱- ابیات بررسی شده

در این پژوهش، تمام ۱۰۱۵ بیت دقیقی (که آن را گشتاسپ نامه هم می گویند) بر اساس ویرایش هشت جلدی دکتر خالقی مطلق، مورد بررسی قرار گرفته است. ابیات دقیقی در جلد پنجم شاهنامه خالقی در فصل گشتاسپ از بیت ۱۴ تا بیت ۱۰۲۸ هستند. شروع ابیات دقیقی:

چو گشتاسپ را داد لهراسپ تخت فرود آمد از تخت و بر بست رخت

(پنجم، ۷۶، ۱۴)^{۱۱}

پایان ابیات دقیقی:

بدو بازخوانند لشکرش را گزیده سوارانِ کشورش را

(پنجم، ۱۷۴، ۱۰۲۸)

ابیات بررسی شده از فردوسی، قسمت لهراسپ در جلد پنجم خالقی از بیت ۴۲۱ تا آخر و ۱۳ بیت خطبه آغاز فصل گشتاسپ و نیز از بیت ۱۰۲۹ تا پایان فصل گشتاسپ (قبل از هفت خان اسفندیار) است.

شروع ابیات فردوسی پس از دقیقی:

بدو بازخوانند لشکرش را گزیده سوارانِ کشورش را

(پنجم، ۱۷۴، ۱۰۲۸)

چو این نامه افتاد در دست من به ماهی گراینده شد شست من!

(پنجم، ۱۷۵، ۱۰۲۹)

پایان ابیات فردوسی در فصل گشتاسپ:

که شاه جهان جاودان زنده باد! بزرگان گیتی و را بنده باد

(پنجم، ۲۱۸، ۱۵۳۷)

۱- نحوه ارجاعات ابیات در پژوهش: (شماره جلد یا دفتر از چاپ خالقی مطلق، صفحه، شماره بیت).

مقایسه زبان دقیقی و فردوسی از لحاظ کاربرد افعال پیشوندی ————— ۵۱

علت انتخاب این ابیات فردوسی در این پژوهش، شبیه بودن فضای داستان با ابیات دقیقی و امکان مقایسه علمی تر بین آنهاست. عملاً ۱۰۱۵ بیت دقیقی را با ۵۰۶ بیت قبل از آن و ۵۰۹ بیت بعد از آن از فردوسی مقایسه کرده‌ایم (ابیات فصل لهراسپ از بیت ۴۲۱ تا آخر (بیت ۹۱۳) و ۱۳ بیت خطبه آغاز فصل گشتاسپ و ۵۰۹ بیت پس از ابیات دقیقی تا پایان فصل گشتاسپ)؛ این تشابه کمی در مقایسه این ابیات، به دلیل علمی تر بودن پژوهش است که امکان مقایسه در وجوه مختلف را میسر می‌سازد.

۲-۱- ابیاتی که فعل پیشوندی دارند

از ۱۰۱۵ بیت دقیقی، ۲۰۱ بیت فعل پیشوندی دارند (۱۹/۸٪ ابیات) و ۲۱ بیت از این ۲۰۱ بیت، دو فعل پیشوندی دارند؛ یعنی مجموعاً در ابیات دقیقی، ۲۲۲ فعل پیشوندی وجود دارد. از ۱۰۱۵ بیت برر سی شده فردوسی، ۱۷۳ بیت، فعل پیشوندی دارند (۱۷٪ ابیات) و ۲۳ بیت از این ۱۷۳ بیت، دارای دو فعل پیشوندی هستند، یعنی مجموعاً در این ابیات فردوسی ۱۹۶ فعل پیشوندی وجود دارد.

پس می‌توان گفت در صد افعال پیشوندی در شعر دقیقی بیشتر از شعر فردوسی است (۱۹/۸٪ در مقابل ۱۷٪) و از آنجا که در بعضی از ابیات بیش از یک فعل پیشوندی وجود دارد، اگر تعداد کل افعال پیشوندی را به نسبت تعداد ابیات در نظر بگیریم (دقیقی: ۲۲۲ فعل، فردوسی: ۱۹۶ فعل)، این اختلاف تقریباً همان خواهد بود (۲۱/۸٪ دقیقی در مقابل ۱۹/۳٪ فردوسی).

۳-۱- ابیاتی که فعل پیشوندی آنها، محل اشکال و تردید است

در بررسی افعال پیشوندی در شاهنامه فردوسی به مواردی برخورد می‌کنیم که کار پژوهش را دشوار می‌کند. این دشواری‌ها بعضاً با روش‌های بررسی بسامد، قیاس با نمونه‌های همانند، استفاده از معنا، استفاده از نسخه‌بدل‌ها و... قابل حل و گاهی هم در مواردی اندک غیر قابل حل هستند. در اینجا بعضی موارد را با ذکر مثال از هر کدام مطرح می‌کنیم:

۳-۱-۱- مرز حرف اضافه دوم با پیشوند فعل

شاید بیشترین مشکل در تعیین فعل پیشوندی، بازشناسی حرف اضافه دوم از پیشوند فعل است. این مشکل به قدری گسترده و مهم است که بسیاری از محققان و شاهنامه پژوهان هم بدان اشاره کرده‌اند. از جمله خالقی مطلق در مقاله «نگاهی به هزار بیت دقیقی و سنجشی با سخن فردوسی»، در بررسی و مقایسه حروف اضافه مضاعف در شعر دقیقی و فردوسی می‌گوید:

«در اینجا به این نکته نیز توجه دهم که گاه شناخت حرف اضافه دوم از پیشوند فعلی دشوار است» (خالقی مطلق، ۱۳۷۸: ۶۴).

و نیز، علی رواقی در فرهنگ شاهنامه در بررسی مدخل‌ها می‌گوید:
«برخی از فعل‌ها را در شاهنامه می‌توانیم به دو وجه بخوانیم ... گاه حرف اضافه دوم می‌تواند پیشوند فعل قرار بگیرد ... و گاه می‌تواند تأکیدی برای حرف اضافه اول باشد. جداسازی این گونه کاربردها در همه نمونه‌ها چندان آسان نیست» (رواقی، ۱۳۹۰: دویست و پنج).

گرچه بعضی هم به سادگی از کنار آن عبور کرده‌اند:
«[فردوسی] غالباً پس از حرف اضافه، حرف اضافه دیگر برای تأکید آورده است» (شفیعی، ۱۳۷۷: ۳۵۲)

مثال از شعر دقیقی:

و ز آن زاری و ناله خستگان به بند اندر آیند نابستگان
(پنجم، ۱۱۳، ۳۹۵)

«به بند، اندر آیند» یا «به بند اندر، آیند»؟

مثال از شعر فردوسی:

ز دریا به زین اندر آورد پای برفتند یارانش با او ز جای
(پنجم، ۴۲، ۵۵۲)

«به زین، اندر آورد» یا «به زین اندر، آورد»؟

مقایسه زبان دقیقی و فردوسی از لحاظ کاربرد افعال پیشوندی _____ ۵۳

با دقت در معنای فعل و توجه به بسامد آن در جایی که بدون حرف اضافه اول آمده است، بسیاری از موارد این چنین را می توان حل کرد.

لازم است این توضیح را اضافه کنیم که کاربرد حرف اضافه مضاعف در قرون اولیه فارسی دری بسیار است و در قرن های بعد، کاهش می یابد (ناتل خانلری، ۱۳۹۹، ۳۰۲ / ۲).

اگر بخواهیم از نظر کاربرد حرف اضافه دوم (مضاعف) شعر دقیقی و فردوسی را در همه موارد (و نه فقط در بحث فعل) بررسی کنیم به این نتایج می رسیم:

در ۱۰۱۵ بیت دقیقی در ۴۳ بیت، حرف اضافه مضاعف به کار رفته است که در سه بیت، دو مورد داریم که مجموعاً ۴۶ مورد می شود^۱

در ۱۰۱۵ بیت بررسی شده فردوسی در ۴۵ بیت، حرف اضافه مضاعف به کار رفته است که در یک بیت، دو مورد داریم که مجموعاً ۴۶ مورد می شود.

به عبارتی، دقیقی و فردوسی از نظر در صد به کاربردن حرف اضافه مضاعف، یکسان هستند: ۴/۵٪.

۲-۳-۱- مرز قید یا صفت با فعل پیشوندی

در بعضی ابیات شاهنامه، تشخیص و تفکیک فعل و به تبع آن، فعل پیشوندی از قید یا صفت، کمی دشوار است. البته در مواردی از طریق بررسی معنا یا ساختار جمله و نقش سایر ارکان یا حتی توجه به تکیه و... می توان این مشکل را حل کرد.

۱- خالقی مطلق در مقاله «نگاهی به هزار بیت دقیقی و سنجشی با سخن فردوسی»، شمار این موارد را ۳۸ مورد ذکر کرده اند که اندکی کمتر از شمارش ماست. البته ایشان نیاز به بررسی های بیشتر را در این مورد، در مقاله شان یادآور شده اند (خالقی مطلق، ۱۳۷۸: ۶۴).

۲- خالقی مطلق از این نظر، ابیات فردوسی را بسیار بیشتر می داند. البته باز هم ایشان نظر نهایی را به پژوهش های دقیق تری موکول کرده اند. «بدین ترتیب فردوسی حرف اضافه مضاعف را به یک برابر و نیم بیشتر از دقیقی به کار برده است. اینکه آیا در جاهای دیگر شاهنامه این نسبت تأیید یا تغییر کند، باید بررسی گردد» (خالقی مطلق، ۱۳۷۸: ۶۴).

اگرچه می‌دانیم در زبان‌های قدیمی بسیاری از پیشوندهای فعلی، قید بوده‌اند، بحث ما اینجا چیز دیگری است و به ساختارهای نحوی دورهٔ فردوسی تا امروز مربوط می‌شود: «اغلب پیشوندهای فعلی دورهٔ باستان در اصل، حرف اضافه یا قید بوده‌اند که گاه با افعال نیز ترکیب می‌شده‌اند... در زبان‌های اوستایی و فارسی باستان حدود ۲۱ پیشوند فعلی وجود داشته است که علاوه بر کارکرد یا نقش پیشوند فعل، به‌عنوان قید و حروف اضافه نیز بوده‌اند» (حاج عیدی؛ دین محمدی، ۱۴۰۲: ۳۶ و ۳۷).

مثال از شعر دقیقی:

برو زود، آنجا فتاده‌ست او
مگر بازبینیش یکباره روی

(پنجم، ۱۳۸، ۶۷۶)

«باز» به معنی دوباره و قید است یا با توجه به ابیات قبل از آن و سیر داستان، «بازبینی» به معنی بینی و فعل پیشوندی است؟ خسرو فرشیدورد در این زمینه می‌گوید: «فرو، فرا، فراز، فرو و بر اگر فعل را مقید سازند قیدند نه پیشوند و ما آن‌ها را قید شبه پیشوند می‌نامیم» (فرشیدورد، ۱۳۹۲: ۴۱۵).

همین توضیح بازم بر ابهام فاصله پیشوند و قید می‌افزاید و نیاز به دقت بیشتر و مطالعات دقیق‌تر را مشخص می‌کند. علاءالدین طباطبایی، آن‌ها را همزمان پیشوند و قید دانسته:

«این پیشوندها گاهی فعلی با معنای ترکیبی ساخته‌اند، به این معنی که فعل پیشوندی ترکیبی است از معنای یک قید و فعل بسیط، مانند «بازآموختن» که به معنی «دوباره آموختن» است» (طباطبایی، ۱۳۹۵: ۱۴۷).

او در جای دیگری برخلاف گفته‌های پیشین خود، آن‌ها را پیشوند فعلی نمی‌داند: «در بسیاری موارد، جزئی که پیش از فعل ساده قرار می‌گیرد اسم یا صفت یا قید است، مانند فرارفتن، فرورفتن، پس گرفتن. چنین ترکیب‌هایی، برحسب معیارهایی که آوردیم، فعل پیشوندی نیستند؛ زیرا برای مثال، در «فرارفتن»، «فرا» قید است و از همین رو می‌توانیم به آن پسوند «تر» بیفزاییم: فراتر رفتن» (طباطبایی، ۱۳۹۵: ۳۶۶).

مقایسه زبان دقیقی و فردوسی از لحاظ کاربرد افعال پیشوندی ————— ۵۵
مثال از شعر فردوسی:

ز میرین یکی بود کهنتر به سال ز گردان رومی برآورده یال
(پنجم، ۳۵، ۴۷۴)

کل مصراع دوم را می‌توان صفت «یکی» دانست که «برآورده» جزئی از آن صفت است یا مصراع دوم را جملهٔ پیرو دانست و «برآورده» فعل آن است؟

۳-۱- مرز مسند یا مفعول با فعل پیشوندی

گاهی با ابیاتی مواجه می‌شویم که تشخیص پیشوند فعل از مسند و مفعول یا اینکه اساساً فعل پیشوندی مجهول داریم یا کل آن، مسند برای یک فعل غیر مجهول است، نیاز به دقت در معنا یا ساختار جمله یا خوانش یا ... دارد.
مثال از شعر دقیقی:

زمین‌ها پر از کشته و خسته شد سراپرده‌ها نیز بر بسته شد
(پنجم، ۱۲۷، ۵۵۱)

«بر بسته شد» فعل مجهول است از مصدر پیشوندی «بر بستن» یا «بر بسته» مسند است برای فعل اسنادی «شد»؟
مثال از شعر فردوسی:

هم‌آنکه سرش را ز تن باز کن ز نام تو گیتی پرآواز کن
(پنجم، ۱۷۹، ۱۰۷۲)

«باز» را مسند مفعول یا تمیز برای فعل «کن» به معنی گردان بگیریم (مشکوة الدینی، ۱۳۹۶: ۲۰۴) یا «باز کن» فعل پیشوندی است به معنی «جدا کن، قطع کن»؟

۴-۱- فاصله پیشوند با اصل فعل

یکی از تفاوت‌های زبان دقیقی و فردوسی، فاصله افتادن بین پیشوند فعل و اصل فعل است. این موارد در شعر دقیقی، سه برابر شعر فردوسی است.

به عبارتی ۱۲ فعل پیشوندی در شعر دقیقی داریم که پیشوند و اصل فعل از هم جدا شده‌اند و بینشان فاصله افتاده است، درحالی که در شعر فردوسی تنها ۴ فعل این گونه هستند.

مثال از شعر دقیقی:

نگردیم یک تن از این جنگ باز نداریم از این بدکُنان چنگ باز
(پنجم، ۱۴۵، ۷۴۶)

مرا شاه کرد از جهان بی‌نیاز سزد گر بدارم بد از شاه باز
(پنجم، ۱۵۸، ۸۷۸)
ندارم به هر گونه از شاه راز و گر چه نخواهد ز من - گفت - باز!
(پنجم، ۱۵۸، ۸۸۰)

مثال از شعر فردوسی:

چو آمد به نزدیک تختش فراز برو آفرین کرد و بردش نماز
(پنجم، ۶۰، ۷۷۱)
بدو گفت شاه آنچ دانی ز راز بگوی و مدار این سخن هیچ باز!
(پنجم، ۱۸۹، ۱۱۹۲)

توضیح دیگر آنکه در شعر دقیقی یازده مورد برای پیشوند «باز» و یک مورد برای پیشوند «فراز» این اتفاق افتاده است، درحالی که در شعر فردوسی دو مورد برای پیشوند «باز» و دو مورد برای پیشوند «فراز» این جدایی از اصل فعل، دیده می‌شود. اگر بپذیریم نبود فاصله میان فعل و پیشوند، زبان را فصیح‌تر و دستیابی به معنی را راحت‌تر می‌سازد، می‌توان این مورد را برتری زبان فردوسی بر دقیقی دانست: «تعلق و وابستگی واژه‌ها به هم، مانع از حرکت آزاد و نشستن بی‌قاعده‌واژه‌ها در جمله می‌شود» (فتوحی رودمعجنی، ۱۳۹۷: ۲۶۸).

۵-۱- جابه‌جایی پیشوند و اصل فعل

مقایسهٔ زبان دقیقی و فردوسی از لحاظ کاربرد افعال پیشوندی _____ ۵۷
از دیگر تفاوت‌های زبان دقیقی و فردوسی در استفاده از افعال پیشوندی، جابه‌جایی (مقلوب شدن) پیشوند و اصل فعل است. این موارد در ابیات بررسی شده از فردوسی در پژوهش ما، بیشتر از شعر دقیقی است:

«جای‌گیری واژه‌ها در موقعیت نحوی خود، فاصله میان یک واژه با وابستهٔ نحوی آن، رعایت تقدّم و تأخّر واژه‌ها و شدت و ضعف دلالت‌ها با صفت قوّت و ضعف، قابل‌وصف است» (فتوحی رودم‌عجنی، ۱۳۹۷: ۲۶۳).

در ابیات دقیقی، چهار پیشوند بعد از اصل فعل آمده که همگی مربوط به پیشوند «باز» است و در ابیات فردوسی پنج پیشوند بعد از اصل فعل آمده است که آن‌ها هم مربوط به پیشوند «باز» می‌شود.

مثال از شعر دقیقی:

چو اندر خورِ کارشان داد ساز سوی خانه‌هاشان فرستاد باز
(پنجم، ۱۵۱، ۸۱۱)

برین بیستادند و گشتند باز فرستاده و پور خسرو بناز
(پنجم، ۱۶۴، ۹۳۴)

مثال از شعر فردوسی:

که یک تن سر از گل مشوید پاک مدانید باز از بلندی مغاک
(پنجم، ۱۸۵، ۱۱۴۲)

۶-۱- «ب»؛ حرف تأکید و زائد یا پیشوند فعل؟

در سراسر شاهنامهٔ فردوسی چندین هزار بیت داریم که در آن‌ها «ب» بر سر فعل آمده است. پاسخ معمول این است که «ب» بر سر فعل، حرف زائد یا زینت یا تأکید است، اما می‌دانیم زائد شمردن کلام یا قسمتی از کلام – آن هم با کاربردی به این وسعت – خلاف قواعد دانش زبان‌شناسی است: «ب» بر اول فعل، برای تأکید (زاید) [است] (شفیعی: ۱۳۷۷، ۲۵۲).

در فصلی از رساله دکتری (که این مقاله از آن برخاسته است) جداگانه به بررسی کاربرد «ب» بر سر فعل پرداخته و نشان داده‌ایم این «ب» کاربردهای زیادی غیر از زائد و زینت و تأکید می‌تواند داشته باشد و دلایل زیادی برای بودن آن، می‌توان ارائه کرد. از جمله: تقویت معنی، تغییر کامل معنی، کمک به لحن حماسی، خراسانی بودن فردوسی، نیاز بحر متقارب، باقی مانده از بعضی پیشوندهای زبان پهلوی، فعل امر و... پس این «ب» در مواردی پیشوند فعل است و باید مثل دیگر افعال پیشوندی بررسی شود.

«پیش واژک «ب» که امروزه تنها بر سر مضارع التزامی و امر افزوده می‌شود و در گذشته با همه انواع ماضی، مضارع، مستقبل و امر همراهی می‌کرده است، در برخی از آثار پیشینیان به جای پیشوند «بر» می‌نشسته» (احمدی گیوی، ۱۳۸۰، ۸۴۸/۱).

در ۱۰۱۵ بیت دقیقی، ۳۲۹ بیت داریم که «ب» بر سر فعل دارند و با احتساب اینکه در بعضی بیت‌ها دو یا سه فعل این گونه داریم، شمار افعالی که در شعر دقیقی «ب» بر سرشان آمده به ۴۰۱ مورد می‌رسد.

در ۱۰۱۵ بیت بررسی شده فردوسی، ۳۳۸ بیت هست که «ب» بر سر فعل در آنها می‌بینیم و با احتساب ابیات دو یا سه موردی، تعداد افعالی که این گونه‌اند به ۴۰۵ مورد می‌رسد.

جالب آنکه در صد ابیاتی که در شعر دقیقی و فردوسی «ب» بر سر فعل دارند، تقریباً یک‌سوم و حدود ۳۳٪ ابیات است.^۱

در اینجا چند مثال از «ب» که به نظر می‌رسد کاربردی غیر از زائد و تأکید و زینت دارند، ارائه می‌کنیم:

۱- پژوهش مستقل و دقیقی برای «ب» فعلی (نام پیشنهادی ما) تاکنون انجام نشده است و ما در اصل رساله دکتری سعی کرده‌ایم به این مورد بیشتر بپردازیم.

مقایسهٔ زبان دقیقی و فردوسی از لحاظ کاربرد افعال پیشوندی ————— ۵۹

مثلاً مصدر «پرسیدن» در شعر دقیقی به نسبت ابیات بررسی شدهٔ فردوسی بیشتر به معنی «احوال پرسیدن» به کار رفته است تا «سؤال کردن»! (دقیقی: دو مورد از پنج مورد - فردوسی: دو مورد از ده مورد)

مثال از شعر دقیقی:

پرسید ازو شاه و گفتا: خدای ترا دین به داد و پاکیزه رای
(پنجم، ۱۰۷، ۳۲۳)

مثال از شعر فردوسی:

فرستاد قیصر سُقْف را بخواند **پرسید** و بر تخت زرین نهاد
(پنجم، ۴۶، ۶۰۳)

یا مثلاً در شعر فردوسی «پیوستن» در معنی «سرودن و به نظم درآوردن» به کار رفته است:

که این نامهٔ شهریاران پیش **پیوندم** از خوب گفتار خویش
(پنجم، ۷۱، ۹۱۲)

یا به کاربرد و تأثیر معنایی «ب» بر سر فعل در بیت زیر از فردوسی دقت کنید:

سپه سوی ایران **برفتن گرفت** هوا گرد اسپان نهفتن گرفت
(پنجم، ۶۹، ۸۹۳)

این «ب» به نحوی جهت شروع حرکت را هم به ذهن می‌رساند. حاصل آنکه «ب» فعلی نیز در بحث افعال پیشوندی، خصوصاً در متون حماسی، قابل بررسی است و در مقایسهٔ ابیات دقیقی و فردوسی در این مورد باید گفت از نظر کمیت هر دو تقریباً یکسان هستند؛ اما از نظر معنا و سایر کاربردها، تفاوت‌هایی با هم دارند.

۲- بسامد پیشوندها و تحلیل آن

بسامد هر کدام از پیشوندهای فعلی در شعر دقیقی و ابیات انتخابی فردوسی را در جدول زیر آورده‌ایم و سپس به بررسی و توضیح و تفسیر این جدول پرداخته‌ایم:

جدول شماره ۲

اندر	در	باز	وا	بر	فراز	فرا	فرو	فرو	ور
دقیقی	۵۱	۶	۳۵	-	۹۹	۶	-	۲	۲۳
فردوسی	۵۲	۷	۲۰	-	۱۰۹	۳	-	۱	۴

۲-۱- تحلیل داده‌ها

۲-۱-۱- سه پیشوند «وا- فرا- ور» در شعر دقیق و ابیات بررسی شده فردوسی دیده نمی‌شوند.

۲-۱-۲- نسبت بسامد پیشوندهای «اندر- در- فرو» در شعر دقیق و فردوسی تقریباً یکسان است.

۲-۱-۳- پیشوندهای «باز- فراز- فرو» در زبان دقیق بیشتر از فردوسی است.

۲-۱-۴- پیشوندهای «باز- فرو» به‌طور معناداری در شعر دقیق بیشتر است؛ خصوصاً پیشوند «فرو» که در ۱۰۱۵ بیت دقیق ۲۳ بار به کار رفته است؛ اما در ۱۰۱۵ بیت فردوسی، تنها ۴ بار!

۲-۱-۵- پیشوند «بر» که بیشترین پیشوند فعلی به کار رفته در شاهنامه است، در زبان دقیق هم مثل فردوسی بسیار است. اگرچه فردوسی بیش از دقیق از آن استفاده کرد. وقتی به معنای اولیه‌ای از پیشوند «بر» به ذهن می‌رسد دقت کنیم که یادآور نوعی استعلا، بلندی، شور و حرکت به سمت بالا است، گمان می‌کنیم که این پیشوند با محتوا و فضا و لحن حماسی هم‌خوانی دارد و به همین دلیل بسامد استفاده از آن در شاهنامه بسیار زیاد است.

۳- بسامد فعل‌های پیشوندی مشترک و غیرمشترک دقیق و فردوسی

در جدول آمارهای اصلی و مقایسه‌ای (جدول شماره ۱) گفتیم دقیق ۲۲۲ فعل پیشوندی (در ۲۰۱ بیت) و فردوسی ۱۹۶ فعل پیشوندی (در ۱۷۳ بیت) به کار برده‌اند. در اینجا فعل‌های پیشوندی استفاده‌شده هریک را با هم مقایسه می‌کنیم:

جدول شماره ۳

تعداد کل افعال پیشوندی	تعداد افعال پیشوندی از مصادر غیر تکراری	تعداد مصادر پیشوندی غیر مشترک دقیقی و فردوسی	تعداد مصادر پیشوندی مشترک
دقیقی	۲۲۲ فعل (در ۲۰۱ بیت)	۷۱ مصدر	۳۳ مصدر
فردوسی	۱۹۶ (در ۱۷۳ بیت)	۶۶ مصدر	۲۸ مصدر

۳-۱- بیشترین بسامد مصادر پیشوندی در شعر دقیقی و فردوسی

در ابیات دقیقی، پنج مصدر پیشوندی که بیشترین تکرار را دارند به ترتیب عبارت‌اند از:

فروود آمدن (۱۹ بار) - برآمدن (۱۱ بار) - اندر آمدن (۱۱ بار) - اندر آوردن (۱۰ بار) - برنشتن (۸ بار)

در ابیات بررسی شده فردوسی، پنج مصدر پیشوندی که بیشترین تکرار را داشته‌اند به ترتیب عبارت‌اند از:

اندر آمدن (۲۱ بار) - برآمدن (۱۲ بار) - برآوردن (۱۰ بار) - برنهادن (۸ بار) - اندر آوردن، برکشیدن، برگرفتن (هر کدام ۷ بار)

فقط کافی است به تکرار «**فروود آمدن**» (۱۹ بار)، در شعر دقیقی و «**اندر آمدن**» (۲۱ بار) در شعر فردوسی به‌عنوان نمونه‌هایی از تفاوت زبانی این دو شاعر دقت کنیم. حال آنکه این تفاوت در معنا و کاربرد افعال پیشوندی، گسترده‌تر است.

۳-۲- معانی متفاوت افعال مشترک دقیقی و فردوسی

در جدول قبل (جدول شماره ۳) دیدیم که در شعر دقیقی و فردوسی ۳۸ مصدر مشترک وجود دارد. آیا معانی افعال پیشوندی در این ۳۸ مصدر، در شعر دقیقی و

فردوسی مشترک است یا تفاوت دارد؟ ۲۷ مصدر از این ۳۸ مصدر مشترک، در شعر فردوسی و دقیقی، معانی غیر مشترک هم داشته‌اند و این خود، دوباره، دلیلی است بر تفاوت زبان دقیقی و فردوسی! یعنی حدود ۷۱٪ افعال مشترک آن‌ها علاوه بر معانی یکسان، یک یا چند، معنی غیر مشترک هم دارند.

در اینجا لیست این مصادر مشترک را که در شعر هر دو شاعر هست، می‌آوریم:

جدول شماره ۴

معانی مشترک	مصادر مشترک	معانی مشترک	معانی دقیقی	معانی فردوسی
اندر آمدن	آمدن، وارد شدن، حمله کردن، هجوم آوردن، تاختن	جای گرفتن، روی آوردن، بستن شدن	رسیدن، پایین آمدن، پیاده شدن، نزدیک شدن، رفتن، فروافتادن، سقوط کردن، درهم رفتن، پیوستن، حرکت کردن	
اندر آوردن	آوردن، حرکت دادن، کشاندن، گذاشتن، قرار دادن، به زیر آوردن، فروانداختن، پایین آوردن، وارد کردن	-	رساندن، برانگیختن، بالا بردن	
اندر شدن	داخل شدن، وارد شدن	-	رفتن	
اندر گذشتن	گذشتن، عبور کردن، رد شدن، سپری شدن	به پایان رسیدن	مردن، درگذشتن	

معانی مشترک	معانی مشترک	معانی دقیقی	معانی فردوسی
اندر گرفتن	آغاز کردن، شروع کردن	به دست گرفتن، برداشتن	به میان آوردن، مطرح کردن، پیش گرفتن، محاصره کردن
اندر نهادن	حمله کردن، تاختن، زدن	انداختن، پرتاب کردن، گذاشتن، قرار دادن	—
باز آمدن	برگشتن	آمدن	بهبود یافتن، سر حال آمدن
باز خواستن	—	مطالبه کردن، خواستن، پرسیدن	گرفتن، باز پس گرفتن
باز داشتن	منع کردن، مانع شدن، دریغ کردن	نگه داشتن، حفظ کردن، دور کردن، دفع کردن	پشیمان کردن، پنهان کردن
باز کردن	—	کردن، نمودن	جدا کردن، بریدن
باز گشتن	برگشتن، مراجعت کردن	فرار کردن	دور شدن، جدا شدن، منصرف شدن، روی گرداندن
بر آمدن	سپری شدن، گذشتن	حمله کردن، تاختن، رسیدن	به گوش رسیدن، برخاستن، بیرون آمدن، بالا آمدن، رفتن، بالا رفتن

معانی مشترک	مصادر مشترک	معانی مشترک	معانی دقیقی	معانی فردوسی
برآوردن	ساختن، پدیدآوردن، خلق کردن، کشیدن، برکشیدن، بلند کردن، بالا بردن	-	-	به پا کردن، برانگیختن، ورزیدن، پیشه کردن، رواکردن، عملی کردن، رساندن، درآوردن، باز کردن
برافراختن	بالا بردن، ارجمند و بلندمرتبه کردن	-	-	درست کردن، ساختن
برافروختن	روشن کردن، آتش زدن	-	-	شاد شدن، سرخ شدن، رواق بخشیدن
برخاستن	بلند شدن، آماده شدن، به هوا بلند شدن، حمله کردن	-	-	بیدار شدن
برداشتن	بلند کردن، برگرفتن	همراهی کردن، برکشیدن، زدن، برآوردن	حرکت کردن، حرکت دادن سپاه، کنار زدن، بالا بردن، به راه افتادن، اسیر کردن، برانگیختن، به حرکت انداختن، کندن	
برشدن	بالا رفتن	نشستن	-	-
برکشیدن	بالا بردن، بیرون کشیدن، کشیدن، زدن	تار را به ساز بستن، تار بستن	-	-

معانی مشترک	معانی مشترک	معانی دقیقی	معانی فردوسی
برکندن	از جا درآوردن، قطع کردن	گرفتن، ستاندن، پاره کردن	-
برگذشتن	عبور کردن، رد شدن	-	سرپیچی کردن، روی تافتن، سپری شدن، گذشتن
برگرفتن	برداشتن، بلند کردن	-	طی کردن، پیش گرفتن، پیمودن، روانه شدن، سپاه و باروبنه را برداشتن و حرکت کردن
برگشادن	باز کردن	زدن، پرتاب کردن	خالی کردن
برنهادن	قرار دادن، گذاشتن، بستن، مهیا کردن، جمع کردن	-	جاری کردن
درآمدن	-	حمله کردن	وارد شدن، رسیدن
فرازآمدن	رسیدن، فرارسیدن	گردآمدن، جمع شدن، پیش آمدن	نزدیک شدن
فروآمدن	پایین آمدن، پیاده شدن	دست کشیدن، برگشتن، آمدن، مستقر شدن، جای گرفتن، اقامت کردن	-

۱-۲-۳- مقایسه تنوع معانی افعال پیشوندی

گفتیم از میان ۳۸ مصدر پیشوندی مشترک دقیقی و فردوسی، ۲۷ مصدر دارای معنا یا معانی متفاوت (در کنار معانی مشترک یا بدون معنای مشترک) هستند.

اما سؤال اینجاست که تنوع معانی افعال پیشوندی در زبان دقیقی بیشتر است یا فردوسی؟ با بررسی معانی متفاوت افعال مشترک می‌توان به قسمتی از این سؤال پاسخ داد.

در این ۲۷ مصدر پیشوندی مشترک، دقیقی ۳۲ معنی متفاوت با فردوسی استفاده کرده است و فردوسی ۵۳ معنی متفاوت با دقیقی دارد؛ یعنی دایره معنای واژه‌ها در شعر فردوسی بیش از دقیقی است.

به عبارتی فردوسی با افعال پیشوندی یکسان، معانی بیشتری را با کمک سایر اجزای کلام و پیوند کلمات و فضاها و تصاویر و ... خلق کرده است و این، خود، قسمتی از هنر فردوسی را نمایان می‌کند و او را در این سخن محق می‌سازد که درباره ابیات دقیقی بگوید بسی بیت ناتندرست آمدم:

نگه کردم این نظم سست آمدم بسی بیت ناتندرست آمدم

(پنجم، ۱۷۵، ۱۰۳۰)

اگرچه می‌دانیم مراد از نظم و سستی آن که فردوسی در این بیت اشاره کرده است، می‌تواند بسیار مختلف باشد:

«در سخن برخی از شاعران و ادیبان بزرگ فارسی دری، گاه مراد از نظم، همین کیفیت ترکیب نحوی و در پیوستگی دستوری اجزای کلام است» (فتوحی رودممعجنی، ۱۳۹۷: ۲۶۲).

۳-۳- گستردگی افعال پیشوندی مورد استفاده دقیقی و فردوسی

توجه به جدول شماره ۳ مشخص می‌کند که دقیقی در ۱۰۱۵ بیت، ۷۱ فعل پیشوندی از مصادر غیر تکراری استفاده کرده است؛ یعنی حدوداً در هر ۱۴ بیت، یک فعل پیشوندی غیر تکراری دارد، در حالی که فردوسی در ۱۰۱۵ بیت، ۶۶ فعل پیشوندی از مصادر غیر تکراری دارد؛ یعنی حدوداً در هر ۱۵ بیت، یک فعل پیشوندی غیر تکراری استفاده کرده است. به عبارتی در شعر دقیقی بیش از فردوسی از افعال پیشوندی متفاوت استفاده شده است.

۴- تکرارهای سست افعال پیشوندی

اگر بشود تکرار یک فعل را از دلایل ناتوانی شاعر برشمرد، از این منظر هم می‌توان سخن دقیقی و فردوسی را مقایسه کرد. دقیقی ۱۷ بار در کمتر از ۵ بیت، افعال پیشوندی را تکراری استفاده کرده است، درحالی‌که فردوسی فقط ۱۰ بار این کار را کرده. نمونه‌ای از این تکرارها را ببینیم:

مثال از ابیات دقیقی:

بزد کوس بر پیل و لشکر کشید	«سپه را به هامون فرود آورد
فرود آورد آن گزیده سپاه»	وز آنجا خرامید تا رزمگاه

(پنجم، ۱۱۷، ۴۴۰ و ۴۴۱)

همی دید از آن کوه، گشتاسپ شاه	«به زین برنشستند هر دو سپاه
کجا برنشستند گردان به زین،	چو از کوه دید آن شه بافرین
تو گفתי که بیستون ست راست	سپه رنگ بهزاد را پیش خواست
برو برنشست آن شه خسروان»	برو برفگنندند برگستوان

(پنجم، ۱۲۰، ۴۷۳ تا ۴۷۶)

به صف اندر استاد چون نره شیر	«به قلب اندر آمد به جای زریر
گرفت آن درفش همایون به دست»	به پیش اندر آمد میان را بیست

(پنجم، ۱۳۵، ۶۳۵ و ۶۳۶)

مثال از ابیات فردوسی:

برفتند چندی سواران جنگ	کمان برگرفته‌ند و تیر خدنگ
که اکنون هنرها نشاید نهفت!	نهادند برجاس و گشتاسپ گفت
زه و توز ازو دست بر سر گرفت»	ییفگند چوگان، کمان برگرفت

(پنجم، ۴۸ و ۴۹، ۶۳۳ تا ۶۳۵)

نتیجه گیری

با بررسی و تحلیل ابیات دقیقی در شاهنامه فردوسی (۱۰۱۵ بیت) و ابیات فردوسی، بخش لهراسپ و گشتاسپ (جمعاً ۱۰۱۵ بیت) این نتایج به دست آمد:

حدود ۲۰٪ ابیات دقیقی و حدود ۱۷٪ ابیات فردوسی، فعل پیشوندی دارند (یک یا دو فعل پیشوندی).

در ابیات دقیقی، بین پیشوند و اصل فعل به مراتب بیشتر از ابیات فردوسی، فاصله دیده می‌شود. این فاصله می‌تواند روشنی و روانی زبان و انتقال مفهوم را در شعر دقیقی با دشواری‌هایی روبه‌رو کند، درحالی‌که در شعر فردوسی این گونه نیست.

جابه‌جایی پیشوند با اصل فعل، در ابیات فردوسی بیشتر از دقیقی است.

«ب فعلی که از آن به‌عنوان زائد و تأکید یاد می‌شود، در شعر دقیقی و فردوسی، بسیار گسترده است (حدوداً یک‌سوم ابیات) و کارکردهای معنایی هم دارد و شاید بتوان آن را از منظر پیشوند مورد مطالعه قرار داد.

از میان ۱۰ پیشوند ممکن، ۷ پیشوند فعلی در شعر دقیقی و فردوسی استفاده شده است.

بسامد پیشوندهای «اندر، در، فرو» در شعر هر دو، تقریباً یکسان است؛ اما پیشوند «فرو» در شعر دقیقی حدود ۶ برابر شعر فردوسی به کار رفته است. پیشوند «بر» از نظر تعداد، بیشترین پیشوند استفاده‌شده هر دو شاعر است که این می‌تواند با لحن حماسی هم ارتباط داشته باشد.

دقیقی و فردوسی ۳۸ مصدر پیشوندی مشترک و هریک حدود ۳۰ مصدر پیشوندی غیرمشتربا دیگری دارند. در ۲۷ مصدر از ۳۸ مصدر مشترک، معانی متفاوتی هم در شعر آن‌ها دیده می‌شود. در این مصادر معانی‌ای که فردوسی استفاده کرده است، تنوع بسیار بیشتری دارد و این، قدرت زبان و کلام فردوسی را نشان می‌دهد.

تکرار افعال پیشوندی در کلام دقیقی به مراتب بیشتر از فردوسی است.

بررسی افعال پیشوندی در شاهنامه با مشکلاتی همراه است که به دلایل مختلف مربوط می‌شود. مهم‌ترین دلیل، کاربرد فراوان حروف اضافه دوم (مضاعف) در شاهنامه است که در بسیاری موارد، تشخیصشان از پیشوند فعل دشوار است.

نتیجه نهایی آنکه، هم از نظر بسامد افعال پیشوندی، هم نوع افعال و جای قرار گرفتن آن‌ها در ابیات و هم طرز قرار گرفتن و مهم‌تر از همه، وسعت و تفاوت معنای ایجاد شده توسط افعال پیشوندی که در حقیقت، تأثیر وندهای پیشوندی در معنا سازی در پیوند با سایر اجزای کلام است، شعر فردوسی با دقیقی تفاوت دارد و می‌توان علاوه بر سایر خصوصیات شناخته‌شده زبان فردوسی، پیشوندهای فعلی و افعال پیشوندی را هم بر این خصوصیات افزود.

مشارکت‌های نویسندگان: پیشنهاد و انتخاب موضوع با همکاری نویسنده مسئول و اول، جمع‌آوری داده‌ها با نویسنده اول و تجزیه و تحلیل داده‌ها با مشارکت هر سه نویسنده انجام شد.

تقدیر و تشکر: این پژوهش فاقد تقدیر و تشکر است.

تضاد منافع: نویسنده (نویسندگان) هیچ تضاد منافع احتمالی پیرامون تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله را اعلام نکردند.

منابع مالی: نویسنده (نویسندگان) هیچ گونه حمایت مالی برای تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله دریافت نکرده‌اند.

منابع

- ۱- احمدی گیوی، حسن (۱۳۸۰). دستور تاریخی فعل، ۲ جلد، تهران: نشر قطره.
- ۲- جعفری، مرتضی (۱۳۹۷). «مقایسه موسیقی شعر در گشتاسپ‌نامه دقیقی و فردوسی». فصلنامه علمی تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)، ۱۰ (۳۸)، ۱۵۴-۱۳۵.
- ۳- حاج عیدی، حوا؛ دین محمدی، غلامرضا (۱۴۰۲). «بررسی سیر تحول افعال پیشوندی گویش دیباجی از منظر دستوری‌شدگی». فصلنامه مطالعات زبانی و بلاغی، ۱۴ (۳۲)، ۳۶-۳۷.
- ۴- خالقی مطلق، جلال (۱۳۷۸). «نگاهی به هزار بیت دقیقی و سنجشی با سخن فردوسی». مجله ایران‌شناسی، ۴۳، ۵۳۰-۵۱۰.

- ۵- خطیب رهبر، خلیل (۱۳۸۱). دستور زبان فارسی. تهران: مهتاب.
- ۶- رواقی، علی (۱۳۹۰). فرهنگ شاهنامه. تهران: متن.
- ۷- شفیعی، محمود (۱۳۷۷). شاهنامه و دستور. چاپ دوم. تهران: دانشگاه تهران.
- ۸- طباطبایی، علاءالدین (۱۳۹۵). فرهنگ توصیفی دستور زبان فارسی. تهران: فرهنگ معاصر.
- ۹- علی اکبرزاده، محمد؛ باقری خلیلی، علی اکبر (۱۳۹۹). «تحلیل کارکردهای قید در اشعار دقیقی و فردوسی توسی». مجله متن‌شناسی ادب فارسی. ۱۲ (۴۵)، ۳۳-۴۰.
- ۱۰- فتوحی رودمعجنی، محمود (۱۳۹۷). «نظم نحوی و نقش آن در ادبیت سخن». فصلنامه مطالعات زبانی و بلاغی. ۹ (۱۸). ۲۶۸ و ۲۶۳ و ۲۶۲.
- ۱۱- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۹۶). شاهنامه. مصحح جلال خالقی مطلق. ۸ جلد. تهران: مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- ۱۲- فرشیدورد، خسرو (۱۳۸۳). فعل و گروه فعلی و تحول آن در زبان فارسی. تهران: سروش.
- ۱۳- فرشیدورد، خسرو (۱۳۸۶). فرهنگ پیشوندها و پسوندهای زبان فارسی. تهران: زوار.
- ۱۴- فرشیدورد، خسرو (۱۳۹۲). دستور مفصل امروز. چاپ چهارم. تهران: سخن.
- ۱۵- مشکوة الدینی، مهدی (۱۳۹۶). دستور زبان فارسی. تهران: سمت.
- ۱۶- مهربان قزل‌حصار، جواد (۱۳۸۶). «بررسی دلایل برتری شاهنامه برگشتاسپ‌نامه». مجله ادبیات فارسی دانشگاه آزاد مشهد. ۱۵ و ۱۶. ۷۲-۳۰.
- ۱۷- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۹۹). تاریخ زبان فارسی. چاپ یازدهم. تهران: فرهنگ نشر نو.
- ۱۸- وحیدیان کامیار، تقی (۱۳۹۲). دستور زبان فارسی. تهران: سمت.

References

- Ahmadi Giwi, Hasan (2001). *Historical Syntax of the Verb*. 2 volumes . Tehran: Ghatreh Publication.
- Ja'fari, Morteza (2018). *Comparative Music Analysis of Poetry in Daghighi's Goshtaspnameh and Ferdowsi's*. Quarterly Journal of Textual Interpretation and Analysis of Persian Language and Literature (Dakhkoda). Vol. 10, No. 38. pp. 135-154.
- Haj Eidi, Hawwa; Dinmohammadi, Gholamreza (2023). «Investigation of the Evolutionary Process of Preverbal Actions in Dibaj Dialect from the Perspective of Syntactic Erosion». *Journal of Linguistic and Rhetorical Studies*. Vol. 14. No. 32. pp. 36-37.
- Khaleghi Motlagh, Jalal (1999). «A Look at 1000 verses of Daghighi and an Assessment with Ferdowsi's Words». *Iranian Studies Journal*. No. 43. pp. 510-530. No. 44. pp. 750-769. No. 45. pp. 58-81.

- Khatib Rahbar, Khalil (2002). *Persian Grammar*. Tehran: Mehtab Publications.
- Ravaqhi, Ali (2011). *Shahnameh Dictionar*. Tehran: Matn Publications.
- Shafiei, Mahmoud (1998). *Shahnameh and Syntax*. 2nd edition. Tehran: Tehran University Publications.
- Tabatabaei, Alaa'eddin (2016). *Descriptive Grammar of Persian Language Syntax*. Tehran: Contemporary Culture Publications.
- Ali Akbarzadeh, Mohammad; Bagheri Khalili, Ali Akbar (2020). «Analysis of Restrictive Functions in Dari Poetry and Ferdowsi Tusi». *Journal of Textual Literature Recognition*. Vol. 12. No. 45. pp. 33-40.
- Fotouhi Rood Majani, Mahmoud (2018). «Prosodic Grammar and Its Role in Oral Literature». *Journal of Linguistic and Rhetorical Studies*. Vol. 9. No. 18. pp. 262, 263, 268.
- Ferdowsi, Abu al-Qasim (2017). *Shahnameh*. edited by Jalal Khaleghi Motlaqh. 8 volumes. Tehran: Center of the Great Islamic Encyclopedia.
- Farshidvard, Khosro (2004). *Verb and Verb Group and Its Evolution in Persian Language*. Tehran: Soroush Publications.
- Farshidvard, Khosro (2007). *Dictionary of Prefixes and Suffixes in Persian Language*. Tehran: Zavvar Publications.
- Farshidvard, Khosro (2013). *Detailed Today's Syntax*. 4th edition. Tehran: Sokhan Publications.
- Meshkato Dini, Mahdi (2017). *Persian Grammar*. Tehran: Samt Publications.
- Mehraban Ghezelhesar, Javad (2007). «Examination of the Reasons for the Superiority of Shahnameh over Goshtaspnameh». *Journal of Persian Literature Azad University of Mashhad*. No. 15-16. pp. 30-72.
- Natel Khanlari, Parviz (2020). *History of Persian Language*. 11th edition. Tehran: Farhang Nashr-e No Publications.
- Vahidian Kamyar, Taghi (2013). *Persian Grammar*. Tehran: Samt Publications.

